

Tijd van pruiken en revoluties (eeuw van de Verlichting)

Vroegmoderne Tijd

1700 - 1800 n. Chr.

Kenmerkende aspecten	Kenmerkend aspect uitleggen aan de hand van voorbeeld:	Hoofdzaken (gebeurtenissen, veranderingsprocessen, kernjaartallen)	Kernbegrippen bij het tijdvak	Overige begrippen
			<ul style="list-style-type: none"> - abolitionisme - ancien régime - democratische revolutie - grondrechten - grondwet (constitutie) - plantagekolonie - rationalisme - sociale verhoudingen - staatsburger - transatlantische slavenhandel - verlicht absolutisme (verlichte despoten) - verlicht denken, Verlichting 	<ul style="list-style-type: none"> - Bill of Rights (VS) - Code Napoléon - deïsme - driehoekshandel - Encyclopédie - Frederik de Grote - gelijkheid voor de wet - Locke - Lodewijk XVI - mechanisch wereldbeeld - Montesquieu - Napoleon - Nationale Vergadering - natuurlijke rechten - publieke opinie - (contra) revolutie - Rousseau - de Terreur - Trias Politica - volksoevereiniteit - Voltaire - vrijhandel

Rationeel optimisme en 'verlicht denken' werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

Definitie 'Verlichting'

De Verlichting is een geestelijke stroming die ontstond in de late 17^e eeuw en duurde tot het einde van de 18^e eeuw, met als kernidee dat de mens door rationeel denken (door het gebruik van de *rede*) zichzelf en de samenleving kan begrijpen en verbeteren.

Voorlopers van de Verlichting:

De CSE-stofomschrijving bij de historische context voor vwo “Verlichtings-ideeën en de democratische revoluties 1650-1848” is niet in dit KA verwerkt

Renaissance (16^e eeuw). Deze stroming bracht – na de middeleeuwen - het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling, met name het ontstaan van een zelfstandige en kritische manier van denken/kijken, dus niet alles wat aan kennis is overgeleverd en wat de Kerk zegt voor waar aannemen, maar zelf onderzoek doen.

Wetenschappelijke revolutie (17^e eeuw). Sinds de vele ontdekkingen op natuurwetenschappelijk gebied was het vertrouwen in het eigen verstand sterk gegroeid. Dit bracht op zijn beurt weer optimisme: door rationeel te denken en met behulp van de techniek kan je de wereld naar je hand zetten (rationeel optimisme). Wetenschap werd zelfs een hobby van burgers en edellieden.

Het is dit geestelijk klimaat dat inspireerde om ook op een wetenschappelijke manier naar *de mens en de samenleving* te kijken. De oudere gedachte dat maatschappelijke verhoudingen door God gegeven waren en daarmee onveranderbaar, werd verlaten.

De naam ‘Verlichting’ en de verlichtingsidealen

- De term ‘Verlichting’ dateert uit de 18^e eeuw. Met ‘verlicht’ wordt bedoeld dat de mens zich als het ware bevrijd (verheft) uit de ‘duisternis’ van onwetendheid door op zijn eigen verstand te vertrouwen en zijn lot in eigen hand te nemen. De Duitse filosoof Kant vatte de Verlichting samen in het motto “durf te weten”.
- De verlichters streden tegen allerlei misstanden die in de 17^e en 18^e eeuw nog veel voorkwamen zoals godsdienstvervolgung, heksenverbranding, slavernij en censuur. Ze verzetten zich tegen bijgeloof en waren erg kritisch over het opdringen van waarheden waarvoor geen bewijs bestond (dogma’s), zoals de kerk dat volgens hen deed.
- Mensen moesten de kans krijgen om zich te ontplooien tot volwaardige en verstandige burgers, en daarvoor hadden zij toegang tot kennis nodig.
- vanwege dit laatste legden verlichte denkers dan ook grote nadruk op het belang van opvoeding en onderwijs. Onderwijs werd gezien als dé manier om mensen op te voeden tot rationeel denkende en nuttige burgers (“opvoeden tot zedelijkheid”, zoals verlichters in Nederland het toen noemden).

Toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

De verlichters vonden vrijheid het belangrijkste begrip: vrijheid om je eigen mening te vormen en uit te dragen, vrijheid om te geloven wat je wilt, vrijheid om handel te drijven met wie je maar wil. Op het gebied van de sociale verhoudingen waren verlichters in meer of mindere mate voorstander van gelijkheid.

Godsdienst

Voltaire (1694-1778) geloofde wel in het bestaan van een god (hij was geen *atheïst*: iemand die het bestaan van God verwerpt), maar hij zag *godsdienst* als mensenwerk. Voltaire staat model voor de Verlichters die geloof en rationalisme combineerden in een '*mechanisch wereldbeeld*': God had de mens de wereld en de natuurwetten geschapen, maar bemoeide zich na de schepping niet meer met de wereld. Deze zienswijze staat bekend als het *deïsme*.

Verlichte denkers vergeleken als eersten de verschillende religies in de wereld met elkaar. Uit deze vergelijking trokken zij de conclusie dat het christendom *niet uniek* was. Zo ontwikkelden zij zich tot voorstanders van tolerantie en godsdienstvrijheid: het ene geloof staat niet hoger dan het andere, en daarom moet er verdraagzaamheid zijn tussen religies.

Politiek

De verlichters verwierpen de absolute macht van de vorsten die de vrijheid van het individu inperkte. Dit betekende overigens niet dat alle verlichters voorstander waren van een democratie of dat ze vonden dat mensen in alle opzichten gelijk waren of moesten zijn. Wel deelden ze de opvatting dat *de wetten voor iedereen gelijk moeten zijn*.

John Locke (1632 – 1704) droeg de opvatting uit dat alle mensen *natuurlijke rechten* bezaten: rechten die voor ieder mens zouden moeten gelden en die niet geschonden mogen worden door de overheid.

Locke stelde dat de vorst niet boven de wet staat. De vorst heeft de taak het volk te beschermen en te zorgen voor het welzijn van de mensen. Doet een vorst dat niet, dan heeft het volk het recht om de regering af te zetten. Locke was hiermee en vroege pleitbezorger van de gedachte van *volkssoevereiniteit*: het hoogste gezag (de soevereiniteit) ligt niet bij de vorst maar bij de burgers.

Montesquieu (1689-1755) werkte de opvatting uit dat de vorst niet in zijn eentje over alles beslist. Daarom is een *scheiding der machten* (*Trias Politica*) noodzakelijk: uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende macht moeten in verschillende handen zijn (het parlement moet de wetgevende macht hebben en de koning alleen de uitvoerende macht).

Terwijl Locke, Voltaire en Montesquieu het *burgerschap* (dat politieke rechten geeft) het liefste beperkten tot de welgestelden in de maatschappij, ging Rousseau (1712-1778) een stap verder. Rousseau zag het gehele volk als burger. Rousseau was dus radicaler in de uitwerking van de verlichtingsdenkbeelden. Rousseau meende zelfs dat het uitoefenen van staatsmacht neerkwam op het uitvoeren van de zogenaamde '*algemene wil*' van het volk. Onduidelijk in deze opvatting van Rousseau is *wie* het beste weet wat deze 'algemene wil' inhoudt: Rousseau stelde alleen dat de algemene wil bepaald wordt door 'de meerderheid' van de burgers die in het ideale geval samen de beslissingen nemen. Echter, een dictator zou zich erop kunnen beroepen dat hij het beste weet wat het volk wil, zodat hij in de naam van het volk een alleenheerschappij kan rechtvaardigen. Verzet tegen de wil van het volk zou immers ongepast zijn.

Sociale verhoudingen

De verlichters bekritiseerden de grote verschillen die in 18^e eeuw bestonden tussen groepen mensen:

- de *standensamenleving*. Dit type samenleving gaf voorrechten aan de adel en de geestelijkheid en stelde de derde stand (boeren, stedelijke burgerij) achter. Verlichte denkers zagen Engeland als een betere samenleving omdat de geestelijkheid en de adel daar wél belasting betaalden (dit in tegenstelling tot Frankrijk waar alleen de derde stand belasting betaalde).
- de slavernij en de slavenhandel. Voltaire en Montesquieu wierpen zich op als tegenstanders van de slavernij. Volgens hen bestond er geen rechtvaardiging om zwarte mensen als een mindere mensensoort te behandelen. Geïnspireerd door hen werd de antislavernijbeweging (het abolitionisme) in de 18^e eeuw steeds sterker. De leuze waarmee deze beweging propaganda voerde voor een gelijke behandeling van zwarte mensen luidde "Am I not an man and a brother?"

Economie

In de 2de helft van de 17^e eeuw en in de 18^e eeuw controleerden Engeland en Frankrijk de economie van hun land. De eigen markt moest beschermd worden door de export te stimuleren en de import van goederen af te remmen. Deze economische politiek staat bekend als het *mercantilisme*. De Schotse econoom Adam Smith (1723 – 1790) bekritiseerde het mercantilisme en werd daarmee de bekendste pleitbezorger van economische vrijheid:

- Smith stelde dat arbeidsverdeling (ook tussen landen) het belangrijkste middel is voor productiviteitsverhoging. Om de markt zo groot mogelijk te maken was *vrijhandel* noodzakelijk.
- Smith wordt gezien als voorloper van de 19^e eeuwse liberalen. Hij stelde namelijk dat eigenbelang de voornaamste drijfkracht is bij economisch handelen; als iedereen dit nastreeft zorgt een ‘onzichtbare hand’ voor het algemeen belang. De staat moet zich beperken tot bescherming tegen buitenlandse vijanden, handhaving van de rechtsorde, uitvoeren van publieke werken en opleggen van belastingen. Deze opvatting is terug te vinden in de 19^e eeuwse idee van de *nachtwakersstaat*.

Verspreiding van de verlichte denkbeelden

De Verlichting was niet alleen een bezigheid van vooraanstaande schrijvers en filosofen. Evenmin was de Verlichting alleen een verzameling ideeën en opvattingen. In feite groeide de Verlichting in de 18^e eeuw uit tot een *culturele* beweging. Vele geleterde burgers lieten zich inspireren door de verlichte denkbeelden. Zij droegen deze denkbeelden uit in brieven, pamfletten, tijdschriften, kranten, maar ook in koffiehuzen en in de meer deftige salons van invloedrijke dames die ‘avondjes’ organiseerden waar druk gediscussieerd werd.

Verlichte burgers vonden dat kennis verzameld en verspreid moest worden. Het bekendste voorbeeld daarvan is de *Encyclopédie* (eigenlijk de eerste wiki maar dan op papier) waarin de Franse schrijvers Diderot en d’Alembert alle recent verworven kennis samenbrachten. Daarnaast richtten geleterde burgers organisaties en wetenschappelijke verenigingen (*genootschappen*) op die deze verspreiding van kennis mogelijk maakten. Dit alles had tot gevolg dat steeds meer burgers betrokken raakten bij de politiek. Zo ontstond er in Europese landen een *publieke opinie* (het geheel van - verschillende - meningen van burgers die ontstonden tijdens discussies in media als brieven en artikelen in krant, boek en tijdschrift). Kerk en staat probeerden de publieke opinie te controleren door censuur. In de Republiek was relatief nog de grootste vrijheid van meningsuiting (al was ook hier nog wel censuur).

De Verlichting zou een wegbereider worden van de *democratische revoluties* (zie kenmerkend aspect hieronder) die plaatsvonden in de 2de helft van de 18e eeuw, en van de democratieën die ontstonden in de 19e eeuw.

Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme)

De CSE-stofomschrijving bij de historische context voor vwo “Verlichtings-ideeën en de

Het *ancien régime* (letterlijk: ‘het oude bestuur’) is de naam die verlichte denkers gaven aan de 18e eeuwse maatschappij waarin vorsten de absolute macht hadden en waarin adel en geestelijkheid door de standensamenleving bevoorrecht waren.

De verlichtingsideeën werden in de 18e eeuw niet alleen uitgedragen door geleterde mensen uit de burgerij. De Verlichting inspireerde ook edellieden en vorsten. Het verschijnsel dat vorsten de verlichtingsidealen in de 18^e eeuw in praktijk brachten wordt *verlicht absolutisme* genoemd. De politiek van deze verlichte vorsten, ook wel *verlichte despoten* genoemd, kan worden samengevat in het motto: “alles voor het volk, niets door het volk”.

Het bekendste voorbeeld van een vorst die in zijn bestuur verlichte ideeën in praktijk bracht is de vorst van Pruisen, Frederik de Grote (1712 -1786). Hij bevorderde wetenschappelijk onderzoek en paste de verlichtingsideeën toe in het onderwijs, in de gezondheidszorg en in de rechtspraak. Ook de vorsten van Oostenrijk en Rusland probeerden op deze manier de leefomstandigheden van hun onderdanen te verbeteren.

democratische revoluties 1650-1848” is niet in dit KA verwerkt

De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

De CSE-stofomschrijving bij de historische context voor vwo “Verlichtings-ideeën en de democratische revoluties 1650-1848” is niet in dit KA verwerkt

Deze vorsten hadden gemeenschappelijk dat zij streefden naar een zo efficiënt mogelijk bestuur en naar de vorming van een moderne staat, bijvoorbeeld door een moderne *bureaucratie* van ambtenaren in te stellen zodat de belastinginning optimaal te organiseren was. Hiertoe werden zij gedwongen omdat kostbare oorlogen een groot deel van de schatkist opeisten.

Er zijn echter ook verschillen. Frederik van Pruisen handelde meer ‘verlicht’ dan zijn collega-vorsten in Oostenrijk en Rusland. Anders dan bijvoorbeeld de tsaar van Rusland stelde Frederik namelijk niet dat hij zijn macht van God had gekregen. Daarentegen baseerde hij zijn macht op een rationele redenering: hij gebruikte het beeld van de staat en zijn onderdanen als *één lichaam*, één organisme waar de vorst het ‘hoofd’ vormt dat de rest van het lichaam leidt. Deze beeldspraak, die ook 19e eeuwse ‘autoritair regerende’ vorsten graag uitdroegen, kwam natuurlijk goed van pas om absoluut te blijven regeren. De vorst bleef in deze vergelijking immers het vanzelfsprekende hoofd.

Een revolutie is een ingrijpende verandering in een samenleving, die in korte tijd plaatsvindt en die (vaak) met geweld gepaard gaat. Een bevolkingsgroep neemt daarbij de macht over van een andere groep. De nieuwe regering neemt daarna maatregelen die de samenleving sterk veranderen.

De term ‘*democratische revolutie*’ is een verzamelnaam voor omwentelingen in het bestuur van een land waarbij het volk meer macht krijgt ten koste van de macht van de vorst. Het volk (aanvankelijk niet noodzakelijk alle mensen in een land) krijgt *grondrechten* die worden vastgelegd in een geschreven *grondwet*, een *constitutie*. Een democratische revolutie legt het fundament voor een democratische samenleving.

Het gaat bij democratische revoluties dus om meer dan alleen *vrijheid*. De Nederlandse Opstand tegen het Spaanse gezag had bijvoorbeeld wel de *vrijheid* hoog in het vaandel staan (“strijden tegen tirannie en onderdrukking”) maar de bestaande bestuursinstellingen werden niet ontmanteld, hooguit aangepast aan de belangen van de nieuwe elite, de regentenoligarchie.

Aan het einde van de 18^e eeuw vonden de *eerste* twee democratische revoluties plaats: in de Engelse kolonies in Noord-Amerika en in Frankrijk. In de 19^e eeuw volgden in Europa de revoluties van 1830 en 1848.

Amerikaanse Revolutie

De opstand van de dertien Noord-Amerikaanse koloniën tegen moederland Engeland (1775 – 1783) begon *niet* als een democratische revolutie. Maar al snel veranderde dit. In de onafhankelijkheidsverklaring van 1776 werd de afscheiding van moederland Engeland gerechtvaardigd met een beroep op *universele* mensenrechten. ‘Universeel’ omdat het mensenrechten betrof die de ondertekenaars van de verklaring als vanzelfsprekend beschouwden: dat *alle* mensen gelijk geschapen zijn, dat ze door hun schepper zijn uitgerust met bepaalde rechten en dat onder die rechten valt: het recht op leven, op vrijheid en op het nastreven van geluk. In deze verklaring is de invloed van de Verlichting terug te vinden (de opvatting dat alle mensen natuurlijke rechten bezitten die hen niet kunnen worden afgenomen).

Na het winnen van de vrijheidsoorlog gingen de voormalige dertien koloniën korte tijd door als een unie (een *federatie*) van min of meer onafhankelijke staten. Een dergelijke unie noemen we een *statenbond*. Er was nog geen president die als staatshoofd optrad.

De Verenigde Staten *zoals we die nu kennen* ontstond in feite pas in 1787. In dat jaar kreeg de VS – als eerste staat in de geschiedenis – een geschreven grondwet. Het is met name vanwege deze grondwet dat we de Amerikaanse revolutie als de eerste democratische revolutie in de geschiedenis kunnen aanwijzen:

- de VS werd een *indirecte democratie*: burgers - vooralsnog blanke vermogende mannen - kozen via *censuskiesrecht* hun vertegenwoordigers in het parlement van de gehele VS. Met parlement werd vanaf nu de *volksvertegenwoordiging* bedoeld
- de VS werd een *republiek*: een staatsvorm waarin het bestuur een gemeenschappelijke zaak is van alle burgers. In de VS betekende dit vooral dat de belangrijkste bestuurders zoals de president gekozen werden door de burgers
- Montesquieu's leer van de scheiding der machten (Trias Politica) werd toegepast: het parlement (Congres) werd de wetgevende macht, de president werd de uitvoerende macht, en de rechtsprekende macht kwam in handen van het hooggerechtshof
- om te voorkomen dat het federale bestuur te machtig zou worden ontwierpen de opstellers van de grondwet een vernuftig systeem waarbij de drie hierboven genoemde machten elkaar in evenwicht zouden houden en elkaar controleerden ('*checks and balances*')
- de eerste grondrechten van de Amerikaanse burgers werden in een '*Bill of Rights*' aan de grondwet toegevoegd. Het 'eerste amendement' betrof bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting en religie.

Franse Revolutie

De Amerikaanse revolutie bracht een stabiel bestuur voor de Amerikanen maar was in het formuleren en uitwerken van de democratische ideeën van gelijkheid tamelijk gematigd. De Franse revolutie daarentegen was in de uitwerking van de idealen van gelijkheid, vrijheid en broederschap radicaler. De Franse Revolutie had ook een veel grotere impact omdat de Franse legers de revolutie "exporteerden" naar andere delen van Europa. Tenslotte staat de Franse Revolutie aan de wieg van het ontstaan van politieke stromingen in de 19^e eeuw. Om deze redenen wordt de Franse Revolutie als het hoogtepunt gezien van de democratische revoluties.

De Franse Revolutie begon in 1789 met een snelle en ingrijpende omwenteling van de machtsverhoudingen in Frankrijk. De revolutionaire ontwikkelingen stopten daar echter niet. Uiteindelijk duurde de revolutie tien jaar, om in 1799 te eindigen toen Napoleon een succesvolle staatsgreep pleegde.

Dieper liggende oorzaken van de Franse Revolutie

Kort samengevat, falend bestuur van de absoluut vorst en zeer ongelijke *sociale verhoudingen* (de standensamenleving):

- de staatsschuld van Frankrijk steeg meer en meer door de vele oorlogen en door de dure hofhouding van de koning. De oplossing lag in het innen van meer belastingen
- adel en geestelijkheid waren in Frankrijk echter grotendeels vrijgesteld van het betalen van belastingen. Dit leidde tot toenemende belastingdruk bij de derde stand die de meeste belastingen moest opbrengen. Daar stond echter geen politieke inspraak tegenover. Al vanaf 1615 riepen de Franse koningen de Staten-Generaal niet meer bijeen
- de derde stand in Frankrijk bestond al lang niet meer alleen uit boeren. Vanaf de heropleving van de steden in het tijdvak van steden en staten was er naast de boeren een klasse van stedelingen ontstaan: ongeschoolde arbeiders, ambachtslieden, kooplieden en academisch geschoolden. Elke groep binnen de derde stand had specifieke klachten:
 - boeren klaagden over de 'tienden' (een tiende deel van de oogst) die ze als belasting aan de kerk moesten betalen. Ook klaagden ze over de heerlijke (feodale) rechten die de adel al eeuwen bezat. Zo was bijvoorbeeld het jachtrecht van de adel zeer gehaat omdat dit leidde tot het vertrappen van de oogst op de akkers

- het 'gewone volk' in de steden klaagde over de hoge prijzen van eerste levensbehoeften zoals brood, dit als gevolg van de accijnzen
- de hogere burgerij klaagden erover dat veel openbare ambten alleen toegankelijk waren voor leden van de eerste en de tweede stand. Dit werd oneerlijk gevonden want de adel kocht deze ambten vaak in plaats dat ze diploma's moesten overleggen.

Aanleiding van de Franse Revolutie

In 1788 zag koning Lodewijk XVI zich geconfronteerd met een vrijwel lege schatkist. Om nieuwe belastingen op te leggen (ook aan adel en geestelijkheid) was Lodewijk gedwongen om de Staten-Generaal bijeen te roepen in het paleis van Versailles. Dat gebeurde in mei 1789.

Begin van de Franse revolutie

De afgevaardigden van de derde stand in Versailles waren getalsmatig in de meerderheid. Toch trokken ze bij stemmingen aan het kortste eind. Dit kwam omdat er per stand gestemd zou worden, waardoor de adel en geestelijkheid de meerderheid behielden. Uit protest hiertegen gingen de afgevaardigden van de derde stand over tot een revolutionaire daad. Zij trokken zich terug in de koninklijke tennisbaan van Versailles en riepen zich uit tot *Nationale Vergadering* van alle Fransen. Zij zwoeren een eed om niet uit elkaar te gaan voordat ze een grondwet hadden opgesteld.

De revolutionaire ontwikkelingen volgden elkaar nu snel op. Op 14 juli 1789 bestormde het hongerige volk van Parijs de staatsgevangenis, de Bastille. Deze datum wordt sindsdien als het symbolische beginpunt van de Franse revolutie beschouwd. In de nacht van 4 op 5 augustus kwamen de boeren in opstand en schaften zij de heerlijke rechten van de adel af ("nuit des sacrifices"). De Nationale Vergadering volgde met het uitvaardigen van een aantal maatregelen waarin zij de verlichtingsideeën in praktijk brachten:

Verlichtingsidee	Uitwerking van dit idee in Franse revolutie in jaren 1789 – 1791
Alle mensen hebben van nature dezelfde rechten (Locke, Rousseau)	Afschaffing standensamenleving: <ul style="list-style-type: none"> - Alle Fransen zijn gelijk voor de wet: opgenomen in <i>Verklaring Rechten van de Mens en de Burger</i> (26 aug 1789) - In plaats van lid van een stand zijn Fransen nu <i>staatsburger</i>
De koning staat niet boven de wet, hij regeert alleen met toestemming van het volk (contractidee)	<ul style="list-style-type: none"> - Macht koning beperkt door een grondwet (aangenomen in 1791). Frankrijk werd een <i>constitutionele monarchie</i> - In de grondwet staan de <i>grondrechten</i> die de burgers beschermen tegen de overheid
Volkssoevereiniteit (Locke, Rousseau)	In 1789 - 1791 kwam er nog geen algemeen kiesrecht maar <i>censuskiesrecht</i>
Trias Politica (Montesquieu)	De koning behield alleen nog de uitvoerende macht. De Nationale Vergadering kreeg de wetgevende macht.

Radicalisering van de Franse Revolutie

De Franse adel vluchtte naar Pruisen & Oostenrijk. Van daaruit maakten deze 'emigrés' plannen voor het ongedaan maken van de revolutie, een *contrarevolutie*. Absoluut vorsten in de buurlanden van Frankrijk hadden daar wel oren naar want zij vreesden voor revolutie in eigen land. Frankrijk besloot nu om haar vijanden een stap voor te zijn. In 1792 verklaarde Frankrijk de oorlog

aan Oostenrijk. Dit was het begin van een serie van oorlogen in Europa. De oorlog verliep aanvankelijk slecht voor Frankrijk. Dit radicaliseerde de Fransen. De koning was het eerste slachtoffer. Hij werd afgezet en Frankrijk werd nu een republiek. In 1793 werd 'burger Capet', de nieuwe naam van de voormalige koning, geëxecuteerd onder de guillotine.

Hierna ontspoorde de revolutie. Extremisten leken overal, zelfs in hun revolutionaire broeders, vijanden van de revolutie te zien. Zo trok een kleine club de macht naar zich toe. Dit luidde de periode van "*de Terreur*" in (1793 -1794): een schrikbewind dat zo'n 35.000 Fransen naar de guillotine stuurde. De revolutie "leek haar eigen kinderen op te eten". Sommigen zagen hierin een bevestiging dat de invloedrijke Britse parlementariër Edmund Burke gelijk had toen hij al in 1790 de revolutie afwees. Burke bekritiseerde de revolutie met het argument dat zij precies het omgekeerde bewerkstelligde van wat zij beoogde. In plaats van vrijheid zou de democratie tot terreur leiden.

Afloop van de Franse Revolutie

Na de periode van Terreur volgde weer een meer gematigde fase. Maar pas met de staatsgreep van Napoleon kwam er een einde aan de revolutionaire chaos. Napoleon regeerde als een *verlicht despoot*. In de periode 1797-1812 veroverde hij een groot deel van Europa. Hij werd tenslotte in de slag bij Waterloo (1815) definitief verslagen door een coalitie van Europese landen. Toch zouden veel maatregelen van hem blijven bestaan.

Napoleon 'exporteerde' een aantal verworvenheden van de Franse Revolutie (gebaseerd op verlichtingsideeën) naar de door hem veroverde Europese landen:

- afschaffing van de standen
- alle burgers zijn gelijk voor de wet
- eenheid in de rechtspraak, opgetekend in landelijke wetboeken (*Code Napoléon*)
- standaardisatie maten en gewichten (metrieke stelsel)
- invoering van een burgerlijke stand. Burgers werden verplicht om geboorte, huwelijk en overlijden bij de gemeente te melden; ook werd een familienaam verplicht gesteld
- invoering nationale dienstplicht (*conscriptie*).

Na de definitieve nederlaag van Napoleon herstelden de overwinnaars op het *Congres van Wenen* (1814-1815) de oude vorstenhuizen weer in hun macht. Deze *restauratie* van de absolute vorsten was slechts ten dele een terugkeer naar de situatie ten tijde van het ancien régime. De Franse Revolutie bleef doorwerken doordat de macht van de vorsten nu in een grondwet werd vastgelegd. Ook moesten de vorsten nu een volksvertegenwoordiging naast zich dulden. Deze was echter nog niet erg machtig en bovendien weinig representatief (vertegenwoordigde slechts een klein deel van de bevolking).

Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-

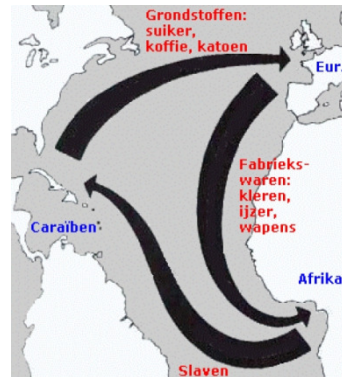
Plantagekoloniën

Aanvankelijk, in de 16^e eeuw, waren het Portugal en met name Spanje die grote delen van de Amerika's veroverden en koloniseerden. Deze Amerikaanse kolonies waren het startpunt voor een bloeiende handel tussen Amerika en de Europese moederlanden: er kwam goud en zilver (mijnbouw) vandaan, en de landbouw leverde tabak, katoen, suiker en koffie. Voor de

atlantische slavenhandel,
en de opkomst van het
abolitionisme

verbouw van deze producten werden grote landbouwbedrijven opgericht, plantages genaamd. De arbeidskracht op deze plantages werd meer en meer geleverd door slaven die door slavenhandelaren uit West-Afrika werden verscheept.

In de 17^e eeuw raakten de zilver- en goudmijnen in de Spaanse koloniën uitgeput. Hierdoor ontwikkelden de koloniën in Amerika zich meer en meer tot *plantagekoloniën*. Andere Europese landen (Engeland, Frankrijk en de Republiek) volgden nu het Spaanse voorbeeld. De Republiek veroverde Brazilië op de Portugezen maar hield deze kolonie niet lang in bezit. Suriname zou voor de Republiek de belangrijkste plantagekolonie worden in "*West-Indië*", zoals wij Midden-Amerika toen noemden. Pas in de 18^e eeuw bereikten de slavenhandel en de plantagelandbouw hun grootste omvang. Dit kwam omdat toen in Europa de vraag naar plantageproducten sterk toenam.

Zo ontwikkelde zich in de 17^e en de 18^e eeuw een zeer winstgevende handel over de Atlantische Oceaan: de *driehoekshandel* (zie afbeelding)

Het '2^e deel van deze driehoek', de slavenhandel tussen West-Afrika en Midden-Amerika, noemen we de *transatlantische slavenhandel*.

Transatlantische slavenhandel

Tussen 1500 en 1800 hebben Europese landen waarschijnlijk zo'n 12 miljoen Afrikanen als slaaf verscheept naar Amerika. Het Nederlandse aandeel daarin is naar verhouding klein, het bedraagt ca. 500.000 slaven. Handelscompagnieën van de Europese landen beconcurrerden elkaar in de slavenhandel. In de Republiek was het aanvankelijk vooral de *West-Indische Compagnie* (opgericht 1621) die de slaven vervoerde en verhandelde. Deze activiteit startte toen de WIC stukje bij beetje Brazilië op de Portugezen veroverde vanaf 1630.

Om de slavenhandel te organiseren veroverde de WIC (Portugeze) forten aan de West-Afrikaanse kust waar gekochte slaven werden opgesloten in afwachting van hun transport naar Amerika. De hoofdvestiging van WIC in Afrika kwam in fort Elmina aan de Goudkust (het huidige Ghana). Dit fort bestaat nog steeds en wordt druk bezocht door Afro-Americans die hun 'roots' zoeken.

Anders dan vaak wordt gedacht is de slavenhandel zelf nooit erg winstgevend geweest voor de Republiek. Toch gingen de kooplieden (met name uit Zeeland) ermee door - eerst onder de vlag van de WIC en later (na 1730) daarbuiten -, omdat de winst vooral kwam van de plantageproducten uit de kolonies, en voor de productie daarvan waren slaven nodig.

Abolitionisme

In de Republiek heeft de slavenhandel opmerkelijk genoeg nooit tot veel verontwaardiging geleid. Alleen in de jaren voordat de

Republiek erbij betrokken was viel kritiek te beluisteren maar die verstomde snel toen de Nederlanders zelf plantages begonnen in Brazilië. De koopmansgeest won en bracht zelfs dominees ertoe om de slavenhandel te rechtvaardigen vanuit de christelijke leer. Uit de argumenten die gebruikt werden om slavenhandel en slavernij te rechtvaardigen blijkt een dubbele moraal, namelijk één voor zwart (een mindere mensensoort) en één voor blank (je eigen soort niet tot slaaf maken). Zo werd erop gewezen dat niet de Europeanen de slavenhandel begonnen waren maar dat deze al lang bestond in Afrika zelf. Europeanen bewezen Afrikaanse slaven in feite een dienst door ze op te kopen, want op de plantages zouden ze een beter leven leiden dan als slaaf van een Afrikaanse vorst.

Internationaal namen de protesten tegen de slavenhandel en de slavernij vanaf het einde van de 18^e eeuw toe. Het protest werd gevoed door de Verlichting (maar ook door christelijke idealen). Montesquieu was een fel tegenstander. Hij wees op de ongelijke verhouding tussen slaaf en meester die per definitie tot machtsmisbruik leidde.

De aanhangers van de anti-slavernijbeweging werden *abolitionisten* genoemd ('to abolish' = afschaffen). Eind 18^e eeuw werd in Engeland de eerste organisatie van abolitionisten opgericht. Haar werkwijze (lobbyen bij politici en het publiekelijk aan de kaak stellen van misstanden) maakt deze organisatie in feite tot de eerste moderne actiegroep. Deze organisatie richtte zich tot het Engelse parlement en zij wilde *allereerst* een verbod op de slavenhandel. De inspanningen van deze actiegroep werden na 20 jaar beloond. Engeland schafte als eerste land de slavenhandel af in 1807, en in 1834 schafte Engeland de slavernij af. Van de Europese landen was Nederland een van de laatste landen die de slavernij afschafte (1863).

Abolitionisten waren ook actief in de Verenigde Staten. Hun activiteiten waren gericht tegen de slavernij in de zuidelijke deelstaten van de VS. De slavernij groeide in de VS – mede onder invloed van de acties van abolitionisten - uit tot een kwestie die het land verscheurde. Pas na de burgeroorlog (1861-1865) werd de slavernij in de gehele VS verboden en kregen zwarte Amerikanen politieke rechten. De blanke bevolking in de zuidelijke deelstaten erkende deze rechten echter niet en zij kwam met eigen 'apartheidswetten'. Bijna een eeuw lang zouden deze wetten het zuiden van de VS tot een *gesegregeerde* samenleving maken waarin zwarten als tweederangsburgers leefden.